AQUINÓI SZENT TAMÁS
Quaestiones disputatae de anima a.4.

Negyedszerre azt kérdezzük: vanjon szükséges-e cselekvő értelmet feltételezni? És úgy tűnik, hogy nem.

1. Aminek a létrejöttéhez ugyanis elegendő egyetlen dolog a természetben, az nem jön létre több által. Ám az ember megfelelő módon képes a megértésre egyetlen, tudniillik a potenciális értelem segítségével. Nem szükséges tehát a cselekvő értelem tételezése. Az alsó premissza bizonyítása: Azok a képességek, amelyek a lélek lényegében gyökereznek, együtt szenvednek el hatást kölcsönösen. Ezért amikor valamilyen mozgás megy végbe az érzékelőképességben, visszamarad valami a képzeletben, hiszen az elképzelés (*phantasia*) olyan mozgás, amit az aktuális érzékelés hoz létre (*De anima* 3. 13.). Ha tehát van potenciális értelem a lelkünkben, és – miként azt korábban mondtuk – nem elkülönült szubsztancia, a léleknek ugyanabban a lényegében kell léteznie, mint a képzetalkotó képességnek (*imaginatio*). Következésképpen a képzeletben lejátszódó mozgás tovagyűrűzik (*redundat*) a potenciális értelembe, s ezért nem szükséges egy cselekvő értelmet feltételezni ahhoz, hogy a *fantazmá*kat az *fantazmá*kból való elvonatkoztatás útján tegye intelligibilissé.

2. Továbbá: A tapintás és a látás két különböző képesség. Ám egy vak emberrel előfordul, hogy az a mozgás, amit a tapintás hagy maga után a képzetalkotó képességben, valami olyasminek az elképzelésére indítja a képzetalkotást, ami a látóképességhez tartozik, mégpedig azért, mert a tapintás is és a látás is a lélek lényegében gyökerezik. Ha tehát a potenciális értelem a lélek képessége, akkor a képzelet mozgásából ugyanezen oknál fogva valami hatás fog létrejönni a potenciális értelemben is, s ezért nem szükséges cselekvő értelmet feltételezni.

3. Továbbá: A cselekvő értelmet azért feltételezzük, hogy aktuálisan intelligibilissé tegye azt, ami potenciálisan intelligibilis. Bizonyos dolgok azonban akkor válnak aktuálisan intelligibilissé, ha elvonatkoztatjuk őket az anyagtól és az anyagi körülményektől, azért tételezzük tehát a cselekvő értelmet, hogy az intelligibilis *species*eket elvonatkoztassa az anyagtól. Ez azonban cselekvő értelem nélkül is lehetséges. A potenciális értelem ugyanis anyagtalan, ezért anyag nélkül kell, hogy befogadjon, mert minden, amit befogadásra kerül, a befogadó állapotának megfelelően kerül befogadásra. Semmi szükség tehát a cselekvő értelem feltételezésére.

4. Emellett a *Lélek* III. könyvében (III. 5.) Arisztotelész a cselekvő értelmet a fényhez hasonlítja. Ám a fény csak annyiban szükséges a látáshoz, amennyiben aktuálisan világossá teszi az átlátszó közeget (*diaphanum*), mert a fény önmagában is látható, és mozgásba hozza az aktuálisan fénylő közeget, ahogyan azt a *Lélek* II. könyvében (II. 7.) olvassuk. Ám nem szükséges cselekvő értelem ahhoz, hogy a potenciális értelmet alkalmassá tegye a befogadásra, mert a mivoltánál fogva a potencialitás állapotában van az értelemmel megragadható dolgok tekintetében. Következésképpen nem szükséges cselekvő értelmet feltételezni.

5. Továbbá: Úgy viszonyul az értelem az értelemmel megragadható dolgokhoz, ahogyan az érzékelőképesség az érzékekkel megragadható dolgokhoz. Ám ahhoz, hogy mozgasság az érzékelőképességet, az érzékekkel megragadható tárgyak nem szorulnak semmiféle ágensre, még akkor sem, ha szellemi létmódnak megfelelően (*secundum esse spirituale*) vannak jelen az érzékelőképességben – amely, miként azt Arisztotelész állítja a *Lélek* III. könyvében (III. 8.), anyag nélkül fogadja be az érzékekkel megragadható valóságot –, valamint a közegben, ami szellemi módon fogadja be az érzékelhető dolgok *species*eit, amint az világos abból, hogy a közeg egyazon része kontrárius minőségek – például a fehér és

a fekete – *species*eit fogadja be. Kvetkezésképpen az értelemmel megragadható dolgok sem szorulnak rá egy másik cselekvő értelemre.

6. Továbbá: Ahhoz, hogy a természeti létezők körében valami a potencialitás állapotából aktuálissá váljon, elegendő az, ami ugyanebben a nemben aktuális. Mint ahogyan abból a fából, ami potenciálisan tűz, egy olyan tűz révén lesz aktuális tűz, ami maga is aktuális. Ahhoz tehát, hogy az az értelem, amely bennünk potenciális, aktuális megértés legyen, semmi egyébre nincsen szükség, mint aktuális megértésre (*intellectus in actu*), akár magának a megismerő embernek a részéről, mint amikor az alapelvek megismeréséből eljutunk a konklúziók megismeréséhez, vagy valaki másnak a részéről, mint amikor valaki egy tanítótól tanul. Mint látszik, nem szükséges tehát cselekvő értelmet tételezni.

7. Továbbá: Cselekvő értelmet azért feltételezünk, hogy megvilágítsa a fantazmáinkat, miként a nap fénye világítja meg a színeket. Ám a mi megvilágításunkhoz elegendő az isteni fény, *mely megvilágosít minden e világra jövő embert* (Jn 1,9). Nem szükséges tehát cselekvő értelmet feltételezni.

8. Továbbá: az értelem cselekvése a megértés. Ha tehát az értelem kettős – tudniillik cselekvő és passzív –, akkor egy emberben kétféle megértés lesz, ami nem tűnik helytállónak.

9. Továbbá: Az intelligibilis species az értelem teljességének tűnik. Ha tehát az értelem kettős – tudniillik cselekvő és passzív –, akkor kétféle a megértés is, ami feleslegesnek látszik.

Ám ezzel szemben áll az a magyarázat, amelyet Arisztotelész ad a *Lélekről* harmadik könyvében (III. 5.): Minthogy minden természetben létezik cselekvő, s létezik olyan, ami a potencialitás állapotában van, e kettőnek a lélekben is meg kell lennie: az egyik a cselekvő, a másik a potenciális értelem.

Válaszolok. Azt kell mondanunk, hogy szükséges cselekvő értelmet feltételezni. Hogy ez világosan kiderüljön, tekintetbe kell vennünk, hogy miután a potenciális értelem az intelligibilis dolgok tekintetében a potencialitás állapotában van, az intelligibilis dolgoknak szükségképpen mozgatniuk kell a potenciális értelmet. Ami azonban nem létezik, az semmit sem képes mozgatni. Márpedig az, ami a potenciális értelem számára intelligibilis, nem olyasvalami, ami – mint intelligibilis dolog – a valóságban létezik. Potenciális értelmünk ugyanis úgy ért meg valamit, mint egyet a sokban és egyet a sokról. Ilyen pedig nem lelhető fel a valóságban, miként azt Arisztotelész a *Metafizika* VII. könyvében bizonyítja. Ha tehát a potenciális értelmet az intelligibilis dolognak kell mozgatnia, akkor az ilyen intelligibilis dolognak az értelem által kell létrejönnie. Minthogy pedig az, ami a potencialitás állapotában van valaminek a tekintetében, nem lehet ennek a terméke, a potenciális értelem mellett fel kell tételeznünk egy cselekvő értelmet is, amely aktuálisan intelligibilissé teszi azt, ami mozgatja a potenciális értelmet. Aktuálisan intelligibilissé pedig az anyagtól és az anyagi feltételektől történő elvonatkoztatás révén teszi őket, mert ezek az egyediség elvei (*principium individuationis*). Minthogy ugyanis a faj természete – ha azt nézzük, ami önmagában a fajhoz tartozik – nem rendelkezik olyamivel, ami megsokszorozhatná a különböző dolgokban, hanem az egyedítő elvek kívül esnek a meghatározásán, az értelem képes lesz minden egyedivé tevő feltétel nélkül megragadni, s így valami olyasmit fog megragadni, ami egy. S ugyanezen a módon ragadja meg a nem természetét – elvonatkoztatva a fajalkotó különbségektől – mint egységet a sokaságban és sok fajjal kapcsolatban. Ha azonban az egyetemes dolgok (*universale*) fennállnának a valóságban, ahogyan a platonisták feltételezték, semmi szükség sem lenne a cselekvő értelem tételezésére, hiszen az intelligibilis létezők maguktól mozgatnák a potenciális értelmet. Úgy tűnik tehát, Arisztotelésznek azért volt szüksége arra, hogy feltételezzen egy cselekvő értelmet, mivel nem értett egyet a platonisták véleményével az ideák tételezésével kapcsolatban.

Persze vannak a valóságban önmagukban aktuálisan intelligibilis dolgok – miként az anyagtalan szubsztanciák –, a potenciális értelem azonban nem képes felérni ezek megismeréséhez, hacsak azok alapján, amiket az anyagi és az érzékekkel megragadható dolgokból vonatkoztat el, el nem jut valamiféleképpen emezek ismeretére.

1. Az elsőre tehát azt kell felelnünk, hogy a ránk jellemző megismerés nem válhat teljessé pusztán a potenciális értelem révén. A potenciális értelem ugyanis csak akkor képes megérteni, ha egy intelligibilis tárgy mozgatja, minthogy azonban ez nem létezik eleve a valóságban, a cselekvő értelem révén kell létrejönnie. Mármost az igaz, hogy két olyan képesség, amely a lélek egyazon szubsztanciájában gyökerezik, kölcsönösen hatást szenved el egymástól, ezt a kölcsönös elszenvedést azonban kétféleképpen érthetjük: az egyik, amikor az egyik képesség akadályozva van, vagy teljes mértékben képtelenné válik a saját cselekvésére, midőn a másik képesség erőteljesen működik, ez azonban nem tartozik ide. A másik, amikor az egyik képesség mozgatja a másikat, mint ahogyan az érzékelőképesség (*sensus*) mozgatja a képzetalkotó képességet (*imaginatio*). Ez azonban azért lehetséges, mert a képzetalkotó és az érzékelőképesség formái ugyanabba a nembe tartoznak, tudniillik mindkettő individuális, s ezért az érzékelőképességben létező formák képesek a képzetalkotás mozgatásával olyan formákat hozni létre (*imprimere*) mintegy magukhoz hasonló formákként, amelyek a képzetalkotó képességben vannak. Ám a képzetalkotó képesség formái, lévén individuálisak, nem okozhatnak intelligibilis formákat, minthogy ezek univerzálisak.

2. A másodikra azt kell mondanunk, hogy azokból a formákból, amelyeket a képzetalkotó képesség a tapintástól kapott, a képzetalkotás képtelen volna olyan formákat alkotni, amelyek a látáshoz tartoznak, ha ezeket a formák nem lennének már eleve ott az emlékezet vagy a képzelet tárházában készen megőrizve. Egy vakon született ugyanis semmiféle más érzéki *species* révén nem tud képet alkotni egy színről.

3. A harmadikra azt kell válaszolnunk, hogy a befogadó állapota nem képes a befogadott *species*t az egyik nemből a másikba helyezni; miközben azonban megmarad ugyanabban a nemben, képes változást előidézni a befogadott *species*ben valamilyen létmód tekintetében. S ezért van az, hogy miután az univerzális és a partikuláris *species* generikusan különböznek, pusztán a potenciális értelemben lévő megismerés nem elegendő ahhoz, hogy azok a *species*ek, amelyek a képzetalkotó képességben partikulárisak, benne univerzálissá legyenek, hanem szükség van egy cselekvő értelemre, amely előidézi ezt.

4. A negyedikre azt kell válaszolnunk, hogy a fénnyel kapcsolatban – amint azt a Kommentátor mondja a *De anima* II. részében – kétféle elképzelés létezik. Egyesek ugyanis azt állították, hogy a fény annyiban szükséges a látáshoz, amennyiben hatóképességgel ruházza fel a színeket, hogy mozgásba hozhassák a látóképességet, mintha egy szín nem önmagánál fogva látható, hanem csak a fénynek köszönhetően. Ezt az álláspontot azonban Arisztotelész szemmel láthatólag elutasítja, amikor a *De anima* II. részében azt mondja (II. 7.), hogy a szín önmagánál fogva látható, ám ez nem volna lehetséges, ha a csak a fény kölcsönözne neki láthatóságot. S ezért mások azt állítják – helyesebben –, hogy a fény annyiban szükséges a látás számára, amennyiben előidézi az átlátszó közeg teljességét, aktuálisan fényessé téve azt. Ezért a Filozófus azt mondja a *De anima* III. könyvében (III. 5), hogy a szín azt mozgatja, ami aktuálisan fényes. Az sem mond ennek ellent, hogy aki a sötétben van, láthatja a világos dolgokat, míg megfordítva ez nem lehetséges. Ennek ugyanis az az oka, hogy a vizuális tárgyat körülvevő közeg szorul megvilágításra ahhoz, hogy befogadja a látható *species*t, amely addig a pontig látható, ameddig a közeget megvilágító fény terjed, még ha közelebb tökéletesebben, távolabb gyengébben világít is. Következésképpen a fény és a cselekvő értelem nem minden tekintetben hasonlít egymásra, hiszen a a cselekvő értelemre azért van szükség, hogy a potenciálisan intelligibilis dolgot

aktuálisan intelligibilissé tegye. És erre utalt Arisztotelész, amikor a *De anima* III. könyvében úgy fogalmazott, hogy a cselekvő értelem valamiképpen olyan, mint a fény.

5. Az ötödikre azt kell válaszolnunk, hogy egy érzékekkel megragadható dolog, lévén partikuláris létező, sem az érzékelőképességbe sem a közegbe nem egy másik nembe tartozó *species*t pecsétel bele (*imprimere*), hiszen a *species*ek mind a közegben, mind pedig az érzékelőképességben partikulárisak. Ám a potenciális értelem olyan specieseket fogad be, amelyek más nembe tartoznak, mint a képzetalkotó képességben, minthogy a potenciális értelem egyetemes *species*eket fogad be, míg a képzetalkotó képesség kizárólag partikulárisakat. És ezért szorulunk rá az értelemmel megragadható dolgok esetében cselekvő értelemre, míg az érzékekkel megragadható dolgok esetében nem szorulunk rá egy másik aktív képességre, hanem az érzékelő képességek egytől egyig passzívak.

6. A hatodikra azt kell mondanunk, hogy az aktuális megértéssé tett potenciális értelem nem elegendő ahhoz, hogy tudást idézzen bennünk elő, ha nem tételezünk előbb egy cselekvő értelmet. Ha ugyanis arról az aktuális megértésről beszélünk, ami olyasvalakiben van, aki éppen megtanul valamit, akkor előfordul, hogy valakinek a potenciális értelme bizonyos vonatkozásban a potencialitás, más vonatkozásban pedig az aktualitás állapotában van, s ami ő aktuálisan, az képes aktuálissá tenni annak a tekintetében is, ami potenciálisan. Miként az által, hogy aktuálisan ismeri az alapelveket, azoknak a konklúzióknak az aktuális ismeretéhez is eljut, amelyeket korábban csak potenciálisan ismert. Ám az alapelvek aktuális ismeretére a potenciális értelem csak a cselekvő értelem segítségével juthat el. Az alapelvek ismeretét ugyanis, amint az az *Analytica posteriora* végén olvasható, az érzékekkel megragadható dolgotból kapjuk, ám az érzékekkel megragadható dolgokból csak a cselekvő értelem által végzett elvonatkoztatás révén kaphatók az értelem számára megragadható tárgyak (*intelligibilia*). S ily módon nyilvánvaló, hogy az alapelvek aktuális megértése a cselekvő értelem nélkül nem elegendő ahhoz, hogy a potenciális értelmet aktuálissá tegye, hanem a cselekvő értelem olyan ebben a folyamatban, mint a mesterember, a bizonyítás alapelvei pedig hasonlóak a szerszámokhoz. Ha pedig a tanító aktuális értelméről beszélünk, világos, hogy a tanító nem úgy okoz tudást a tanulóban, mint egy belsől ágnes, hanem úgy, mint aki kívülről segít, mint ahogyan az orvos is külső segítőként gyógyít, míg a természet belső ágens gyanánt.

7. A hetedikre azt kell mondani, hogy amint a természeti létezők rendelkeznek aktív princípiumokkal minden egyes nemben, jóllehet Isten az első és közös ágens, úgy az ember esetében is szükség van egy saját értelmi világosságra, jóllehet Isten az első fény, aki mindenkit megvilágít.

8. A nyolcadikra azt kell felelni, hogy a két értelemnek – tudniillik a potenciálisnak és a cselekvőnek – kétféle cselekvése van. A potenciális értelemre jellemző cselkevés az értelemmel megragadható dolgok befogadása, míg a cselekvő értelemnek az értelemmel megragadható dolgok elvonatkoztatása a feladata. Ebből azonban nem következik, hogy kétféle megértés van az emberben, mivel a megértés egyetlen aktusához is arra van szükség, hogy e kétféle cselekvés együtt járjon.

9. A kilencedikre azt kell felelni, hogy egy és ugyanazon intelligibilis *species* áll relációban mind a cselekvő, mind pedig a potenciális értelemmel, a potenciális értelemhez azonban úgy viszonyul, mint ahhoz, ami befogadja, míg a cselekvő értelemhez úgy, mint ami az elvonatkoztatás segítségével létrehozza e *species*eket.

(Schmal Dániel fordítása)